

Füzi Izabella

SZINDBÁD ÉS A NŐK

A szerelem emlékezete a Szindbád-novellákban

„Mit tudjuk, hogy mi az élet, amikor folytatjuk?”

(Krúdy Gyula: A HELYETTES HALOTT)

Krúdyt olvasva gyakran támad az az érzésünk, mintha mindig ugyanazt olvasnánk: olyan ismétlési kényszer kifejeződését, olyan szorongatottságét, mely legalább ugyanilyen kényszerítőerővel lép fel az olvasóval szemben is, hogy a történeteknek ezt a működésmódját megragadja. Az „ugyanaz” visszatérésének érzete elsősorban nem a hasonló témák szintjén adódik, inkább valamilyen mozgás, stratégia visszatérése, melynek Szindbád is éppúgy áldozata, mint a történetek többi szereplője. Ilyen értelemben a Krúdy-szövegek írodása ahhoz hasonlítható, amit Barthes a szerelmes beszéd jellemzőjeként nevezett meg: a már hallott, érzett és tapasztalt megismétlődése, ami végső soron minden *dis-cursus* (ide-oda futkosás), beszédtöredék vagy alakzat sajátja. „Az alakzat élesen körvonalazott (mint egy jel) és emlékezetes (mint egy kép vagy egy mese).”¹ Az alakzat idézhető és ismételhető voltából következik, hogy a (szerelmes) beszéd „nem dialektikus”, hanem „vízszintes irányultságú: semmi transzcendencia, semmi üdvözülés, semmi regény (de sok regényes jelleg)”.² Az idézés és az ismétlés által létrejövő műtszerűség leginkább Szindbád ismétlődő alakzatában érhető tetten („az alakzat a munkában lévő szerelmes”, mondja Barthes), mely nemcsak a történeteket összekapcsoló névként játszik szerepet Krúdynál, hanem egy olyan múlt felidézésére való utalásként is, mely megalapozná a történetekben végbemenő emlékezet működését.

Szindbád a szerelmes beszéd figurája, olyan szerelemé, mely minduntalan a kaland és az élet metszéspontjában találja magát. Mert a szerelem mindig az emlékezés módusában jelenik meg, mint egy előzetesen megírt szöveg vagy forgatókönyv. Ez a struktúra, mely Szindbádot fogva tartja, és megakadályozza, hogy bármiben ténylegesen is jelen lehessen, a „szeretni” ige két jelentésének hasadásában érhető tetten. A Szindbád-történetek elé írt TÁJÉKOZTATÁS-ban a Szindbád és a nők közötti alapvető összeférhetetlenségről olvasunk: a nők „életük végéig sohasem tudnak máson odaadó komolysággal gondolkodni, mint a szerelmen. A szerelem nekik minden: levegőjük, szomjúságuk, csodálkozásuk. Mintha egy létező, megfogható valami volna a szerelem, úgy beszélgetnek róla”. Ezzel el-lentében Szindbád „szeretni szeretett volna minden nőt”,³ ez a struktúra viszont messze-menően zavarba ejtő. A „szeretni” ige homonímiája és két jelentésének – ’szeretetet érezni’ és ’kívánni, óhajtani’ – egymás mellé helyezése ebben a szerkezetben azt eredményezi, hogy lehetetlen eldönteni, Szindbád szeretni kívánna-e vagy kívánni szeretne. Másrészt a „szeretni” szó két jelentésének interferenciája oda vezet, hogy már mindig is előfeltételezi azt az állapotot vagy cselekvést, amelynek elérését vagy megtételét kívánja. Így a „szeretni szeretni”, a saját vágyra való vágyakozás jelölője, felfüggeszti az ige tárgyra vonatkozását, és olyan rövidzárlatot hoz létre, mely nem tudva utolérni önmagát, pusztá ismételtetésé, jelentés nélküli dadogássá válik: „szeretni, szeretni...” Az ismétlődés által létrejövő jelölés e mechanizmusának tehát csak a „nők” figuráló, tételező ténykedése adhat értelmet, akik úgy beszélnek a szerelemről, „mintha egy létező, megfogható valami volna”.

A „szeretni szeretni” struktúrája színre viszi azt a mozgást, amelyet a Krúdy-féle elbeszélés működésbe hoz, valahányszor a hallucinatórikus múltidézésben múlt és jelen egymás jelévé válik. Az emlékező-érzékelő tudat nem talál olyan nyugvópontot, ahol a múlt mint beépíthető tapasztalat és a jelen nyílt, várakozásteljes álláspontja megnyugtató módon elkülöníthető lenne. Az identitás és a differencia pozíciói mindig az elérhetetlen másik szemszögéből képződnek; kérdés tehát, hogy a múlt állandóan kísértő, mindig visszajáró alakzata egy véglegesen lezárult s így hozzáférhetetlen múlt nosztalgikus megidézési kísérleteiből vagy a múlt elvi lezárhatatlanságának melankolikus tapasztalatából fakad-e. A múltidéző esztétikai magatartás szorosabban kapcsolódik esztétikai kategóriájához, mint első látásra gondolnánk: a hegeli ESZTÉTIKA két alaptételét (a művészet az eszme érzéki kifejeződése, de számunkra visszavonhatatlanul a múlté) összekapcsolva Paul de Man arra a következtetésre jut, hogy „*a múltbeliség szükségképpen az eszme fenomenalitásának, megjelenési módjának a funkciója*”.⁴ Mindez két összefüggésre hívja fel a figyelmet, ami a Szindbád-novellákban különös élességgel jelentkezik: a múlt csak a jelenben érzékelhető lenyomatokban hozzáférhető, másrészt minden érzéki megjelenés (fenomenalitás) is előre kódolt, egy múltbeli szemiózis ismétlésének, idézésének tekinthető. Hogy a múltbeliség „funkció”, mégpedig a megjelenési mód funkciója, s nem csupán a perszónális emlékezet forráshelye, az Szindbád „kísértet”-alakjában (a SZINDBÁD: A FELTÁMADÁS című ciklusban) fogalmazódik újra. Hogyan a kísértet is⁵ ellehetetleníti az élő és a halott, a látható és láthatatlan, az érzékelhető és az érzékeletti oppozícióit, úgy problematizálódik a múltnak az érzéki benyomásokon keresztül történő beáramlása is a jelen horizontjába. Az ÉJJELI VENDÉGSÉG című történetben álmom és érzékelés, képzelet és emlékezés szétválaszthatatlan pozíciói olyan múltat villantanak fel, mely a kísértet paradox logikája szerint mindig eljövendő, de soha nem jelen levő: míg Szindbád egy sohasem volt múlt kísértetként jár vissza, a nők általában csak várakoznak.

Ám Szindbád kísértet korában is mindig a kalandra vágyik: érezni az életet itt és most, még egyszer ebben a pillanatban, és az a tapasztalat, amely a leginkább hajlamos a kaland formáját öltetni, a szerelem. „*A nők biztosak a dolgukban*” (SZÖKÉS A HALÁLBÓL),⁶ „*a szerelem nekik minden*”, a szerelem az életük („*levegőjük, szomjúságuk, csodálkozásuk*”), Szindbád élete viszont a szerelem újra megélése. Ebben az összefüggésben a keresés, az utazás és a kaland metaforikájának különös összjátékára figyelhetünk fel. Az utazás képe az életút, mely a kezdet és a vég összekapcsolásával mindent, ami az életben megesis, képes magába vonni, értelemmel és egységgel felruházni. A kaland⁷ úgy szabadul ebből az állandó egységesítő és értelmező folyamatból, hogy teljességgel kívül helyezi magát az élet forma- és értelemadó alakzatain, független az *előttjétől* és *utánjától*, jól körülhatárolható idegen test az élet kontinuumában. A kaland, a szerelmi kaland annál inkább az életfolyamat hirtelen összesűrűsödése egy olyan pontban, ahol mind a múlt, mind a jövő jelentéktelen; a kaland olyan intenzitással gyűjti magába az életet, hogy – bár szembehelyezkedik annak folyamatjellegével, s így kívül kerül értelmezési sémáin, mégis – az élet egész ereje belé folyik.

A jelen pillanatnak ez az intenzitása, mely a kalandban a véletlenszerű és az érthetetlen alakját ölti, paradox módon elérhetetlen marad Szindbád kalandozásai során. „*Sem a jelen, sem a jövő már nem izgatta gondolkozásra, álmodozásra, hanem a múlt, a régen elmúlt ifjúsága. Mint a messzi tengereket bejárt hajós, nem találván többé ismeretlen országokat: kifeszíti vitorláját, hogy hazájába visszatérjen – úgy indult el Szindbád keresni az ifjúkori emlékeit. Mintha még egyszer akarná kezdeni élete regényét... Mintha új és ismeretlen érzéseket keresne...*” (SZINDBÁD MÁSODIK ÚTJA.)⁸ Szindbád nem tud felejtetni; úgy tesz, mint aki meg-

élte az élet teljességét, számára az új és az ismeretlen csakis a múltból jöhet. Életútja – Szindbád *ifjúsága, utazásai, feltámadása, megtérése* – csak egy ilyen élet (vagy halál?) utáni nézőpontból szemlélhető. Ami új és ismeretlen, az csak visszatérőként, sőt már csak örökké ismételtetőként jelenik meg.⁹

Milan Kundera ismert regényében az egyszerű és az ismételtető a könnyű és a nehéz ellentétpárban válik felcserélhetővé. A nietschei örök visszatérés gondolata „*bizonyos perspektívát jelent, melyben a dolgok másnak mutatkoznak, mint amilyennek ismerjük őket: mulandóságuk enyhítő körülménye nélkül jelennek meg. Ez az enyhítő körülmény ugyanis megakadályoz bennünket abban, hogy bármilyen ítéletet hozzunk. Hogyan ítélnénk el valamit, ami elmúlik? Az elmúlás pírja a nosztalgia varázsával ragyog be mindent: a guillotine-t is. [...] az ilyen világban minden előre megbocsáttatik, következőképp minden cinikusan meg is engedtetik*”.¹⁰ Ha valami azzal fenyeget, hogy nem mulandó, hanem a végtelenségig ismételtető, akkor olyan valóságosságra és jelentőségre tesz szert, hogy már-már elviselhetetlen felelősséget hárít ránk; a „legjobb orvos”, az idő azonban a legrettenetesebb tapasztalatot is képes az elmúlás jótékony kódéba burkolni. Ugyanakkor az a tény, hogy életünk megismételhetetlenül egyszerű, hasonlóképpen elviselhetetlen nehézséggel súlyosodik ránk. „*Az ember sohasem tudhatja, mit akarjon, mert csak egy élete van, s azt semmiképp sem tudja összehasonlítani az előző életével, vagy megjavítani az elkövetkező életei során. [...] Nincs lehetőségünk ellenőrizni, melyik döntésünk jobb, mert összehasonlításra sincs módunk. Az ember mindent előszörre és felkészületlenül él át. Mint amikor a színész egyetlen próba nélkül játssza a darabot. De vajon mit ér az élet, ha az első próbája már az élet maga? [...] Ha az embernek csak egy életet szabad élnie, olyan ez, mintha egyáltalán nem élne.*”¹¹

Mi a jelentéses – a könnyű vagy a nehéz – tehát? És miért az állandó nosztalgia¹² Krúdnyál egy eltűnt, álombeli világ után, mikor az általános időtapasztalat mégis a változatlanság, az élet, a megszokás egyhangúsága és erőszakossága, mikor minden ugyanúgy folytatódik tovább? Lássuk, hogyan is strukturálódik az időutazás, hogyan adódik és hogyan győzhető le a távolság, ami elválasztja a jelen pillanatot a múlttól. A múlt időindexe általában az „*akkoriban, abban az időben, hajdanában*”, még akkor is, ha a szövegösszefüggésből kiderül, hogy egy-két évtizedes távolság választja el Szindbádót a régmúlttól. Milyen nyomok, emlékjelek térítik vissza Szindbádót minduntalan ebbe a folyamatosan múlttá tett, így eltávolított időbe? Egy régi, a múltból jövő hang (SZINDBÁD MÁSODIK ÚTJA), „*egy felsővidéki városka neve a postabélyegzőn*” (NŐI ARCKÉP A KISVÁROSBAN. HARMADIK ÚT), egy cukrászbolt képe (A HÍDON. NEGYEDIK ÚT) vagy egy „*títkos tervrajz*” (SZINDBÁD TITKA) – mind olyan, a jelenben érzékelhető jelek, melyek arra kényszerítik Szindbádót, hogy eljátssza – acting out – az olyan kapocs szerepét, mely összefogja az idő különböző modalitásait.

Mit talál Szindbád a „múltban”, és mennyire határozza meg a jelek érzékelhetőségét az a tény, hogy ezek a múlt jeleiként értelmeződnek? Mindegy, hogy a kisváros embereit, akik egytől egyig egy háromszáz éve elhunyt gróf arcképre hasonlítanak, még „*az öreg fogadás is, aki születésére nézve nem is volt odavalósi*” (SZINDBÁD, A HAJÓS. ELSŐ UTAZÁSA),¹³ lányaikban újrafiatalodó anyákat, ugyanazokat a tájakat, tornyokat, házakat vagy éppen elhervadt nőket, megkopott hangokat és ruhákat, szakadozott leveleket – de eredményét tekintve mindig ugyanúgy végződik az utazás. Szindbádnak szöknie, menekülnie kell. Az időutazás mindig kudarcot vall, valahányszor az a tudatos szándék vezérli, hogy a múltat előzetes értelemtulajdonítás által szerezze vissza. Múlt és jelen metalepszise, amit az „*újra megélni a múltat*” szándéka rejt magában, „*a jövőbe vetíti azt, ami saját újrafelfedezésének múltjához tartozik, és úgy ismétli meg a mindig is tudottat, mintha az valami új találmány lenne*”. Lehetetlen olyan fókuszpontba helyezkedni, amely-

ből az idő különböző modalitásainak értelmes beszéde egyszerre lenne kihallható, hiszen „*a feláldozott jövő szimmetrikus megfelelője nem a megértett, hanem a trivializált múlt*”.¹⁴

Szindbád általános tapasztalata, hogy a megéltnek s így sajátuk vélt múlt visszahozhatatlan, miközben nincs más lehetősége, mint kényszeresen ismételni azt. A megismétlés egyik lehetősége az „*ész csele*” által végrehajtott „*tudatosság tudatos elfelejtése*”. Ilyen kísérletnek lehetünk tanúi az ALBERT ÚJ ÁLLÁSHOZ JUT című történetben, amelyben egy szerelmi „*titkos rendőrség*” létrehozása lenne hivatott a nők hűtlenségét orvosolni egy olyan „*krónika*” pontos vezetésével, mely egy-egy nő szerelmes viselkedésének természetrajzát és történetét adná ki. Hogyan lehet tetten érni a nők hűtlenségét, ha ugyanaz a szeretett nő a férfiak képzeletében „*más és más*”, a legkülönbélebb alakokat ölti? „*Legfeljebb bizonyos szavakat, mozdulatokat tudnak megállapítani, amelyek ugyanazok voltak a szerelemben X-nél és Y-nál.*”¹⁵ A megismételt szerelmi vallomás idézet voltából következően nem lehet őszinte, csupán „*praktika, mesterfogás*”, a hálóba kerítés eszköze. Ahogyan Szindbád mondja: „*A szavak, a gondolatok és minden az enyém legyen. Még az álom is.*”¹⁶ Ha azonban ezek a szavak és mozdulatok nemcsak a férfiak személyes emlékezetében, hanem a „*régi vallomások*” alapján jegyzőkönyvekben rögzítődnek, akkor az „*ugyanazon szép szavak*” által a nők leleplezhetőek. A nők szájában ismétlődő szerelmes szavak egyrészt a szerelemnek egyedüli megfogható jelei, tanúbizonyságai, de mihelyt feljegyzésre, megjegyzésre kerülnek, a hűtlenség árulkodó bizonyítékává válnak, így nem meglepő, hogy a történet vége felé Szindbád a felejtésért foházkodik: „*Istenem [...] segíts, hogy elfelejtsem...*”¹⁷ Az ismétlés (a szerelem újra megélése, a szerelmes szavak újra kimondása) csak az ismételhetőség tudásának tudatos elfelejtése által jöhet létre. A jegyzőkönyvekben rögzített szavak kollektív emlékezete – a jelek és a nyomok ismétlődése által generált emlékezet – ugyanakkor az olvasás és az értelmezhetőség függvénye: ebben nyilvánul meg egyszerűsége, melynek során ugyanazok a szerelmes szavak a felejtés törlő működése folytán mindig más- és másként tűnhetnek fel.

Ez a kiszámíthatatlan működés ad alkalmat az egyéni intenció és a véletlen történet összjátékának kibontakozására. A SZÖKÉS AZ ÉLETBŐL ÉS SZÖKÉS A HALÁLBÓL című elbeszélések párosában a halálra vágyó, csalódott Szindbádot Bánatváriné a „*gyönyörű, gazdag életbe*” akarja szöktetni, a történetben élet és halál úgy áll szemben egymással, hogy minden, ami Bánatvárinak egy új élet kezdetét jelenti, az Szindbádnak a véget és a halált. Amikor a „*Mindjárt visszajövök*” bejelentéssel kiszáll ebből az életből, még nem sejtí, hogy nincs választási lehetősége. Rátalál a hozzá hasonlóan halálba szökni akaró nőre, aki „*az élet csendes szépségei helyett a halálra, az elzúllásra, a megsemmisülésre hívta fel figyelmét*”, és akit a mellette lépkedő rendőr azzal riogat, hogy „*mindenki megbánta, aki eddig öngyilkosságot kísérelt meg*”.¹⁸ Minden nevetségessége ellenére a rendőr véletlenül eltalálja. Ez a halál nem esemény, hanem szükségszerűen következik az életből, póz, ami az élet integrált része. „*Csakis a véletlent foghatjuk fel üzenetként. Ami szükségszerűen történik, ami várható, ami naponta ismétlődik, az néma.*”¹⁹ A halálba szökő nő rájön, hogy: „*nappal már nem tudok többé meghalni. A tejes jön, s az uram megérkezik az első vonattal, a cseléd fölkelt a piac miatt [...] majd máskor, Szindbád...*”²⁰ Szindbád visszatér Bánatvárinéhoz, aki ugyanúgy az utazótáskán ülve várja, és ekkor hangzik el a mondat, hogy „*a nők milyen biztosak a dolgukban*”.

Mi a „*nők dolga*”, amiben „*biztosak*” lehetnek? Ez akár a szindbádi irónia megnyilvánulása is lehetne, hiszen a nők még állhatatlanságukban is kiszámíthatatlanok, szeszélyesek. Az irónia iróniája azonban, hogy ez a tudás nem vezet megvilágosodáshoz, „*semmi transzcendencia, semmi üdvözülés, semmi regény*” (Barthes). A szerelem megélése inkább halálugrás, „*szökés*” az ismeretlenbe, olyan nézőpont birtoklása, mellyel rendel-

kezni „*ajándék*”, mert – bár a másiktól jön – referenciális lehorgonyozása a másikban teljesen alaptalan. A szerelem nem a múltból jön, mert a múltra való vonatkozásában feloldhatatlan, és nem is a jelené, mert teljesen kiszámíthatatlan. Szindbád nem képes feladni azt az egységet, melyet az emlékezésben feltalált kedvező pozíció garantál számára. Ezért nem képes a kalandot sem átélni, szerelem helyett az áldozathozatal és a lemondás logikája működik: „*az esztétikai áldozat szupplementáris ökonómiája*”,²¹ ez a szerep kárpótolja mindenért, amit feláldoz neki, ezáltal bebiztosítja magát a csalódással szemben. Kalandra vagyik, de menthetetlenül az életet éli.

Nem történik semmiféle megvilágosodás, a menekülés és a túlélés narcisztikus elégtételének jelei a rezignált távozás, a lemondás, a csendes, szelíd mosoly vagy az őrült kacagás. Szindbád nem tud eleget tenni az emlékezés lehetetlen feladatának: úgy élni újra a múltat, hogy az eloldódjék a saját emlékezetétől, helyet adva a felejtésnek, az én ellefejtésének. Vagyis az élet visszafordíthatatlan sodrása ezt jelentené: egyetlen esemény, élettapasztalat sem merülhet ki az életfolyamathoz való tartozásában, mindig máshol, tehát mások vagyunk. Végso soron, hogy kívül kell kerülni önmagunk emlékezetén.

Jegyzetek

1. Roland Barthes: BESZÉDTÖREDÉKEK A SZERELMRŐL. Atlantisz, 1997. 16. o. (Saját kiemelés – *F. I.*)
2. I. m. 19. o.
3. Krúdy Gyula: SZINDBÁD. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969. 13. o. (Saját kiemelés – *F. I.*) További hivatkozások erre a kiadásra.
4. Paul de Man: HEGEL A FENSÉGESRŐL. In: ESZTÉTIKAI IDEOLÓGIA. Ford. Katona Gábor. Janus/Osiris, 2000. 103. o.
5. „Az eltűntet maga a megjelenés mint az eltűnt újra megjelenése tartalmazza.” A kísértetiesség logikájáról lásd bővebben: Jacques Derrida: MARX KÍSÉRTETEI. AZ ADÓSÁLLAM, A GYÁS MUNKÁJA ÉS AZ ÚJ INTERNACIONÁLÉ. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Jelenkor, Pécs, 1995. Különösen 13–25. o.
6. SZINDBÁD, 128. o.
7. A kaland értelmezésének némely pontján Georg Simmel: A KALAND című írására támaszkodom. Lásd THE ADVENTURE. In: GEORG SIMMEL, 1858–1918. A COLLECTION OF ESSAYS. Szerk. Kurt H. Wolff. The Ohio State University Press, Columbus. 1959. 243–258. o.
8. SZINDBÁD, 31. o.
9. A kaland szemiozisa és az emlékezés és a felejtés problematikájával való összefüggésére Eisemann György is felhívja a figyelmet (AZ EMLÉKEZÉS ÍZEI [KRÚDY GYULA SZINDBÁD-NOVELLÁINAK MNEMOTECHNIKÁJÁRÓL]. In: A FOLYTATÓDÓ RO-
- MANTIKA. Orpheusz Könyvek, 1999. 121. o.): „...Szindbád gyakran mindent megtesz a felejtésért: kalandorsága elfojtáná benne a szemiozisos találkozását, de éppen kalandorsága idézi azt újra és újra elő. A kaland leírhatóságának e kétarcúságából fakad mindaz, amit a szakirodalom régebbi fogalomhasználatra Krúdy szövegei kapcsán nosztalgikus hangulatiságnak, vándorlás és emlékezés összetartozásának nevezett.”
10. Milan Kundera: A LÉT ELVISELHETETLEN KÖNNYŰSÉGE. Európa, 2000. 10. o.
11. Uo. 15. o.
12. Ilyen értelemben mozgósította az interpretációs lehetőségeket Márai regénye is, a SZINDBÁD HAZAMEGY, amelyben Szindbád, a „hajós” egy letűnt világ, a „rég Magyarországot” utolsó képviselőjeként jelenik meg.
13. SZINDBÁD, 23. o.
14. Paul de Man: i. m. 114–115. o.
15. SZINDBÁD, 262. o.
16. Uo. 259. o.
17. Uo. 265. o.
18. SZINDBÁD, 124. o.
19. A LÉT ELVISELHETETLEN KÖNNYŰSÉGE, 64. o.
20. Uo. 128. o.
21. Paul de Man: ALLEGÓRIA (JULIE). In: AZ OLVASÁS ALLEGÓRIÁI. Ford. Fogarasi György. Szeged, Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1999. 290. o. 33-as láb-jegyzet.